

Gwara regionu

Autor: Irena Harasimowicz

Obszar formowania się gwary krajeńskiej można by wyznaczyć schematyczną linią: Złotów – Piła – Nakło – Bydgoszcz – Kamień Krajeński (zob. mapa Schematyczny podział dialektów polskich wg S. Urbańczyka). Decydujące o odrębności tej gwary innowacje językowe wytworzyły się na obszarze dawnej krainy historycznej Krajny, która od północy graniczy z Kaszubami, od wschodu z Borami Tucholskimi, a od południa z Pałukami. Zgodnie z cechami dialektu wielkopolskiego gwara Krajny charakteryzuje:

- brak mazurzenia;
- na południu Krajny {tt}82|udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa{/tt} już jest już wyistany wóz jidziej;
- zachowanie dźwięczności w po bezdźwięcznych w związku z dłuższym utrzymywaniem się na tych terenach dwuwargowego w swojej chwycił świciło szwager wszystko;
- pomieszanie nagłosowego wo- z ło- (ło-) łoda łojna łosk wokno owies;
- wyodrębnienie się joty przed spółgłoską palatalną wyjślesz;
- podwyższenie i zbliżenie artykulacyjne y do i wywołane wydatniejszym spłaszczeniem warg myi myśleli nieżywo koryitarzyk kwiatamy winiós;
- brak zwarcia przy artykulacji dz i przejście dz w z zbanek zban;
- na południe od Złotowa brak stwardnienie l także przed i względnie jego kontynuantami: lis lipa zanieśli;
- dyftongizacja y po stwardniałych sz ż rz cz c dz czyjstyj leżyj żyto, na południowo - zachodnich obrzeżach Krajny dyftongizacja y ryjba złyj dyjm;
- zwężenie – o w końcówce gen. sg. n., n. –ego: tegło dobryło;
- w końcówkach i przyrostkach zachowanie historycznej opozycji –ew po miękkich -ow po twardych, np. chłopakowi koniewi; Inne zjawiska fonetyczne (wymawianiowe) charakteryzują się szerszym, nie tylko wielkopolskim zasięgiem. Wymienić tu można m.in. takie cechy, jak:
- Rozwój prasłowiańskiego przedniego zaokrąglonego *y w i dim sim riba (północno – wschodnia część Krajny);
- zachowanie grup śr źr lub ich ściągnięcie do sz ż środa szoda źrebie źebie;
- osłabienie artykulacji ł kończącego śródwyrazową grupę spółgłoskową oraz redukcja ł głowa płuk kódką;
- rozłożenie {tt}265|wargowych miękkich{/tt} na grupy spółgłoskowe mjasto pjasek wjara zroubjone;
- spłynięcie się grup rs rrrz rz rrrz w rz dzierzak dzierzawa;
- dysymilatywne zastępowanie w z przez we ze, mające na celu oddzielenie przyimka/przedrostka od spółgłosek rozpoczynających następny wyraz / morfem we wodzie, ze sadem;
- w okolicach Sępólna cofnięcie artykulacji i do u w pozycji przed następną spółgłoską półotwartą puła suła;
- przejście nagłosowego ra- w re- redło remie reno;
- przesunięcie ku przodowi a przed tautosylabycznym j w zakończeniu form rozkaznika dej czekaj śpiewej słuhej;
- przesunięcie ku przodowi i zwężenie artykulacji a przed spółgłoskami nosowymi kolaeno siaeno taem taen (w okolicach Sępólna – Wyrzysk – Inowrocław);
- dyftongizacja pochylonego a traotwa graotł czaotnyj ptaotł ptaotł;
- dyftongizacja pochylonego ao przed spółgłoskami nosowymi saotł gaotłdaotł zaołmek;
- w zachodniej części Krajny zwężenie pochylonego e, powodujące jego przejście w y zarówno po twardych, jak i miękkich rzyka brzyk śn'yk b'yda; wschodnią Krajnę charakteryzuje {tt}brak haśla w bazie|ścieńnione e{/tt} utrzymuje się jako dźwięk pośredni między samogłoską e i i (< dawna samogłoska długa), np. rzeika brzeik śnieiyk bieiyda, rzadziej utożsamia się z y po twardej spółgłosce, po miękkiej do i, np. brzyk rzyka bida śnik;
- {tt}67|dyftongizacja{/tt} u kułra brzułch;
- {tt}331|zwężenie {/tt} i {tt}67|dyftongizacja{/tt} o ołkoł kołza broyna woysz; Wymowa {tt}231|samogłosek nosowych{/tt} różni się od wymowy w języku ogólnym. Gwara Krajny rozróżnia obie samogłoski nosowe, które najczęściej cechuje wymowa ścieńniona, zarówno samogłoski przedniej, np. cinszko, pinta, czynsto mynża rynka zinć = ciężko, pięta, często, męża, ręka, zięc, jak i samogłoski tylnej –a-, -a, np. wunski, piuntki, zump = wąski, piątki, ząb. Zachód Krajny cechuje zanik nosowości przed spółgłoskami szczelinowymi, rzadziej zastąpienie skłonnej do zaniku nosowości przez j, np. gyjsty wjujzać= gęsty, wiązać. W {tt}315|wygłosie{/tt} ę traci nosowość na południu Krajny, np. widze, robie, chłodze, natomiast na północ od Złotowa następuje utrzymywanie nosowości idąe po wodąe się. Samogłoska -ą na południu Krajny ma {tt}316|wymowę rozłożoną{/tt} i często ścieńnioną jako -oum, -um, np. idoum całoum drogum = idą, całą, drogą, północną część Krajny cechuje utrzymywanie

nosowości, synchroniczna wymowa ą jako au , np., czarną teściową niemiecką. W morfologii charakterystyczne są następujące zjawiska o różnym zasięgu (często szerokim, nieograniczonym do Krajny czy nawet do Wielkopolski):

- przykłady usuwania ruchomego e w bezkońcówkowych formach rzeczowników z przyrostkami –ek, -ec, np. krawc snopk starc= krawiec, snopek, starzec;
- przyrostek rzeczownikowy –yszek, -yszko, -yszka, np. garnyszek kamyszek słonyszko;
- w części wschodniej Krajny zastępowanie sufiksu bezokolicznika –eć przez –ić, np. leżyć siedzieć widzieć;
- historyczna postać przedrostka stopnia najwyższego przymiotników i przysłówków, np. nalepiej najlepszy;
- dualna końcówka w instr. pl. rzeczownika ręka: rencoma rencami renkoma;
- końcówka -e w {tt}66|dopełniaczu lp. rzeczowników żeńskich{/tt} miękko tematowych na -a, np. ze studnie, do piwnice, ze ziemie = ze studni, do piwnicy, z ziemi;
- zastąpienie nijakiej oraz żeńskiej formy nom., acc. dual przez formą męską dwa: dwa krowi dwa kozi, dwa kuri;
- północny obszar Krajny cechuje zanik odmiany liczebników głównych (5-10): ot sześ lat, ma pienć synów;
- formy z rozszerzonym rdzeniem o spółgłoskę kończącą dawne prefiksy, np. dońde wyńde przeńde = dojdę wyjdę przejdę;
- usunięcie przyrostka –uję, -ować, -ywać w formach czasowników wielokrotnych, np., kupać, zdejmać, znajdą = kupować, zdejmować, znajdować;
- kontaminacja dawnej końcówki 1. dual. -wa i –my 1.pl w formach 1.pl. imperat.: nieśma weśma zanieśmy= nieśmy, weśmy, zanieśmy. W słownictwie zachowało się sporo wyrazów gwarowych, np. balbierz - fryzjer, bakalarz – „nauczyciel”; szruber – „ostra szczotka do czyszczenia”; glazejki – „skórzane rękawiczki”; leberka – „wątrobianka”; płudry – „spodnie”; nudle -„makaron”; flyndze – „placki ziemniaczane”; ,mojska – „zupa mleczna”; zakietować – „zamknąć”;. Gwara jest dobrze zachowana, najlepiej w mowie średniego i starszego pokolenia. Konsekwentnie w wymowie zachowują się samogłoski ścieśnione, podwyższenie i zbliżenie artykulacyjne y do i wywołane wydatniejszym spłaszczeniem warg oraz zachowanie dźwięczności w po bezdźwięcznych w związku z dłuższym utrzymywaniem się na tych terenach dwuwargowego w.